

Ο Ευαγγελισμός της Αναστάσεως στις Μυροφόρες.
Μια αφετηρία για την ανάγνωση της βυζαντινής
εικόνας του «Λίθου»

του Κόττη Κωνσταντίνου

Εικόνα 1 Ο "Λίθος", ψηφιδωτό, Άγιος Απολλινάριος ο Νέος Ραβέννας, 6ος αιώνας

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2016

Είναι αληθές πως μόνο σε μεταγενέστερη απόκρυφη διήγηση, υπάρχει μια περιγραφή της ίδιας της Αναστάσεως του Χριστού¹. Στις βιβλικές πηγές τα πράγματα είναι διαφορετικά. Εκεί μαρτυρείται η πληροφορία, πως ο Χριστός κατήλθε στον Άδη και κήρυξε χωρίς άλλες λεπτομέρειες². Αντίθετα μαρτυρούνται, εκτενώς, ο αναστάσιμος ευαγγελισμός των μυροφόρων και των μαθητών, εμφανίσεις του αναστημένου Χριστού και εν τέλει η Ανάληψή του. Η πρώτη αναστάσιμη ευαγγελική μαρτυρία, η οποία τίθεται και ως κύρια εικόνα της Αναστάσεως στον Κύκλο του Δωδεκαόρτου ως «Λίθος», υπάρχει και στους 4 Ευαγγελιστές, πράγμα σπάνιο³.

Η ημέρα στους Εβραίους εισέρχονταν στις 6 το απόγευμα. Κανονικά η σημασία του ελληνικού ρήματος «ἐπιφώσκω» δεν αφήνει περιθώρια: είτε νοείται το ξημέρωμα, είτε αυτός ο οποίος κάνει κάτι να λάμπει, εν προκειμένω ο Θεός ανατέλλοντας τον Ήλιο. Υπάρχει βέβαια και περίπτωση, όπου το συγκεκριμένο ρήμα, συνδέεται όχι με την αρχή του ηλίου, αλλά της ιουδαϊκής ημέρας, δηλαδή 6 το απόγευμα⁴. Εντούτοις στον Μάρκο αναφέρεται, ρητά, η ανατολή του ηλίου ως ώρα Αναστάσεως⁵. Ως προς το έργο των μυροφόρων πρέπει να πούμε, πως δεν πήγαν για τυπική επίσκεψη στον τάφο, αλλά για να αποδώσουν νεκρικές τιμές και κατά τον Μάρκο την μύρωση. Από την 1η ώρα του Σαββάτου (18:00 σημερινή της τότε Παρασκευής) μέχρι και την 12^η απογευματινή (17:59 σημερινή του τότε Σαββάτου), δεν μπορούσαν να προσφέρουν: υπήρχε η διπλή αργία του εβραϊκού Πάσχα και του Σαββάτου του Πάσχα⁶.

Κατά τον Ματθαίο, ως μυροφόρες αναφέρονται η Μαρία Μαγδαληνή, και η άλλη Μαρία (ή Μαριάμ), πιθανότατα η Θεοτόκος⁷. Συχνά υποστηρίχθηκε πως ο Μάρκος καλεί, μάλλον, ως Μαρία του Ιακώβου την Θεοτόκο, αφού οι Ιάκωβος και

¹ Πρόκειται για τα κεφάλαια Α΄ έως ΙΑ΄ στο έργο *Η εις Άδου Κάθοδος του Ίησού*. Βλ. σχετικά και Κ. Κόττης, *Η εικόνα της Εις Άδου καθόδου. Από την Αρπαγή της Περσεφόνης, στην απόκρυφη γραμματεία και την λειτουργική*, στο <https://kapodistriako.academia.edu/KonstantinosKottis> (Ημερ. ανάκτησης Πέμπτη 12-05-16), 4 & 8-12.

² «ὅτι καὶ Χριστὸς ἄπαξ περὶ ἁμαρτιῶν ἔπαθε, δίκαιος ὑπὲρ ἀδίκων, ἵνα ἡμᾶς προσαγάγη τῷ Θεῷ, θανατωθεὶς μὲν σαρκί, ζωοποιηθεὶς δὲ πνεύματι· ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι πορευθεὶς ἐκήρυξεν», Α΄ Πε 3:18-19.

³ Μτ 28:1-10, Μκ 16:1-11, Λκ 24:1-12, Ιω 20:1-18.

⁴ «καὶ καθελῶν αὐτὸ ἐνετύλιξε σινδόνι καὶ ἔθηκεν αὐτὸ ἐν μνήματι λαξευτῷ, οὐ οὐκ ἦν οὐδεὶς οὐδέπω κείμενος· καὶ ἡμέρα ἦν Παρασκευὴ, Σάββατον ἐπέφωσκε», Λκ 23:54.

⁵ «καὶ λίαν πρωΐ τῆς μιᾶς Σαββάτων ἔρχονται ἐπὶ τὸ μνημεῖον, ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου», Μκ 16:2.

⁶ Πρβλ. «Οἱ οὖν Ἰουδαῖοι, ἵνα μὴ μείνη ἐπὶ τοῦ σταυροῦ τὰ σώματα ἐν τῷ Σαββάτῳ, ἐπέτι Παρασκευὴ ἦν· ἦν γὰρ μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνη τοῦ Σαββάτου· ἠρώτησαν τὸν Πιλάτον ἵνα κατεαγῶσιν αὐτῶν τὰ σκέλη, καὶ ἀρθῶσιν», Ιω 19:31.

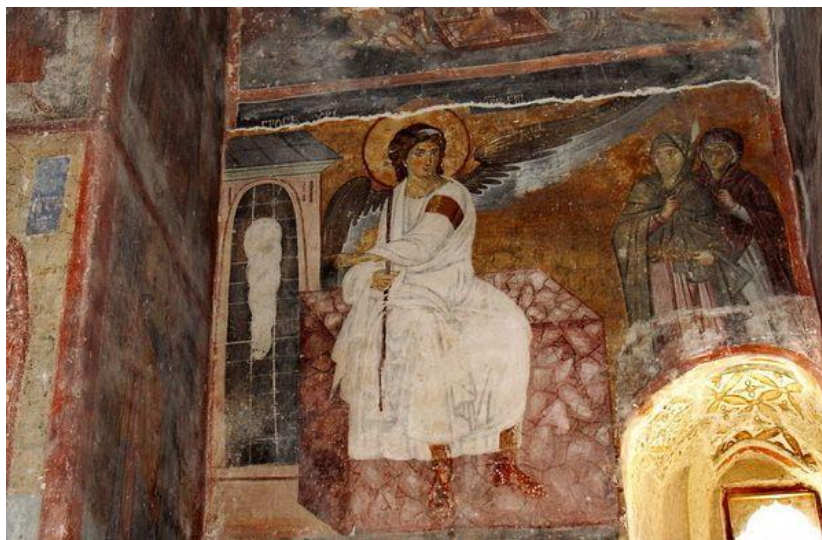
⁷ Μτ 28:1.

Ιωσή, οι καλούμενοι και «αδελφόθεοι», ήταν τέκνα του Ιωσήφ⁸. Έτσι η Θεοτόκος, αφού για τον κόσμο διαδέχθηκε την μακαριστή σύζυγο του Ιωσήφ, λογίζονταν ως μητέρα τους. Ο ίδιος ευαγγελιστής αναφέρει την Σαλώμη⁹. Στον Λουκά μαρτυρείται τινά Ιωάννα, χωρίς να είναι βέβαια αν πρόκειται για την Σαλώμη, μητέρα του ευαγγελιστή Ιωάννη και του Ιακώβου. Μαρτυρεί δε και άλλες «λοιπαὶ σὺν αὐταῖς»¹⁰.

Εικόνα 2 Κύκλος της αναστάσεως: Ο "Λίθος", οι φυλάσσοντες στρατιώτες, το Χαίρε των Μυροφόρων, Ευαγγέλιο Rabbula, 586 μ.Χ.

Στον Ματθαίο υπάρχει σαφής περιγραφή σεισμού, η εμφάνιση Αγγέλου (νεανίσκου κατά Μάρκον), ενδεδυμένου ενδόξου λευκού, η αποκύλιση του σφραγιστικού λίθου του τάφου και το κάθισμα του επί λίθου¹¹.

Εικόνα 3 Ο «Λίθος» κατά τον Ματθαίο, τοιχογραφία Μονής Mileseva Σερβία, 1228 μ.Χ.

⁸ Βλ. «καὶ Μαρία ἢ τοῦ Ἰακώβου καὶ Ἰωσὴ μητέρα», Μτ 27:56.

⁹ Μκ 16:1.

¹⁰ Λκ 24:10.

¹¹ Μτ 28:2.

Έχουμε έναν παλαιστικό ή στρατιωτικό συμβολισμό της νίκης επί του Άδου. Το ένδοξο λευκό του, δημιουργεί συνειρμούς με αρχαίες σχετικές εικόνες, όπως το θείο υπέρλευκο των ίππων του ομηρικού Ρήσου¹². Κυρίως, όμως, συνδέεται με το λευκό του Χριστού κατά την Μεταμόρφωση, χωρίς, όμως, να ταυτίζεται ο κτιστός με τον άκτιστο¹³. Εδώ έρχεται να προστεθεί η μαρτυρία του Λουκά, ο οποίος αναφέρει όχι έναν αλλά δύο άνδρες / Αγγέλους Κυρίου «ἐν ἐσθήσεσιν ἀστραπτουσiais»¹⁴.

Στον Μάρκο, όμως, ο λίθος είναι μεν αποκεκυλισμένος, αλλά ο Άγγελος καθόταν εντός του μνημείου «ἐν τοῖς δεξιοῖς»¹⁵. Κατά τον Χρυσόστομο, ο σεισμός έγινε για να ξυπνήσουν, αυτές οι οποίες είχαν αποκοιμηθεί περιμένοντας το χάραμα, αλλά και οι στρατιώτες της φρουράς, για να μαρτυρήσουν στους Φαρισαίους¹⁶. Όμως στον Ματθαίο, δεν αναφέρεται ο ύπνος. Γενικά στον Ματθαίο δίδεται η εντύπωση, πως οι Μυροφόρες υπήρξαν αυτόπτες της στιγμής της Αναστάσεως. Ενδιαφέρον είναι, το ότι ο Χρυσόστομος, προσεγγίζει τον Άγγελο όχι τόσο ως αγγελιοφόρο, αλλά μάλλον ως κριτή, καθησυχάζοντας ώστε να μη φοβούνται (προφανώς ως πιστές και υπό του Σταυρού), υπαινισσόμενος εκείνους οι οποίοι αρνήθηκαν¹⁷. Υποθέτω πως ο Χρυσόστομος, εδώ, έχει υπόψιν του μια προφητεία η οποία απαντά στο Λουκά¹⁸.

Ωστόσο στον Ιωάννη, τα πράγματα περιγράφονται λίγο διαφορετικά και πιο σαφή. Η Μαγδαληνή ήταν η πρώτη η οποία αντιλήφθηκε την απουσία του σώματος. Ωστόσο εκ της χρήσης του ρήματος «οἶδαμεν», εξυπακούεται πως δεν ήταν η μόνη μυροφόρος. Πορεύεται προς τους Πέτρο και Ιωάννη, χωρίς να έχει συναντήσει Άγγελο μέχρι εκείνη την στιγμή, όπου για Ανάσταση δεν γίνεται, ακόμα, λόγος¹⁹.

¹² Μτ 28:3. **Βλ. και** «τοῦ δὴ καλλίστους ἵππους ἴδον ἠδὲ μεγίστους· λευκότεροι χιόνος... τὰ μὲν οὐ τι καταθητοῖσιν ἔοικεν ἄνδρεσσιν φορέειν, ἀλλ' ἀθανάτοισι θεοῖσιν», Όμηρος, *Ιλιάς*, Ραψωδία Κ', 436-441.

¹³ «τὸ εἶδος τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἕτερον καὶ ὁ ἵματισμὸς αὐτοῦ λευκὸς ἐξαστραπτῶν», Λκ 9:29.

¹⁴ Λκ 24:4.

¹⁵ Μκ 16:5.

¹⁶ Ιωάννης Χρυσόστομος, *Υπόμνημα εἰς τὸν Ἅγιον Ματθαῖον τὸν εὐαγγελιστὴν*, PG 58, 783.

¹⁷ «οὐ γὰρ ὑμῶν ἐστὶ το δεδοικέναι, φησὶν ἀλλ' ἐκείνων τῶν συσταρωσάντων», Ιωάννης Χρυσόστομος, *Υπόμνημα εἰς τὸν Ἅγιον Ματθαῖον τὸν εὐαγγελιστὴν*, PG 58, 784. **Βλ. και** Εξ 12:13 και 12:29.

¹⁸ «ἠκολούθει δὲ αὐτῷ πολὺ πλῆθος τοῦ λαοῦ καὶ γυναικῶν αἱ καὶ ἐκόπτοντο καὶ ἐθρήνουν αὐτόν. στραφεὶς δὲ πρὸς αὐτὰς ὁ Ἰησοῦς εἶπε· θυγατέρες Ἰερουσαλήμ, μὴ κλαίετε ἐπ' ἐμέ, πλὴν ἐφ' ἑαυτὰς κλαίετε καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ὑμῶν. ὅτι ἰδοὺ ἔρχονται ἡμέραι ἐν αἷς ἐροῦσι μακάριαι αἱ στεῖραι καὶ κοιλία αἱ οὐκ ἐγέννησαν, καὶ μαστοὶ οἱ οὐκ ἐθήλασαν. τότε ἄρξονται λέγειν τοῖς ὄρεσι, πέσετε ἐφ' ἡμᾶς, καὶ τοῖς βουνοῖς, καλύψατε ἡμᾶς· ὅτι εἰ ἐν τῷ ὑγρῷ ξύλῳ ταῦτα ποιοῦσιν, ἐν τῷ ξηρῷ τί γένηται;», Λκ 23:27-31.

¹⁹ Ιω 20:1-3.

Πρώτος έφτασε στο σημείο ο Ιωάννης, κάτι το οποίο δίνει μεγάλη σημασία στην ευαγγελική μαρτυρία του²⁰. Είδε τα οθόνια κάτω, σταμάτησε και δεν εισήλθε στο μνημείο. Τα οθόνια, όπως παρατηρεί ο Χρυσόστομος, είναι δείγμα της Ανάστασης του Κυρίου. Κολλάνε πάνω στη σάρκα και εάν γίνονταν απόπειρα για να τα αφαιρέσουν, εκτός ότι το πιθανότερο θα ήταν το γδάρισμα της σαρκός, δεν θα εξυπηρετούσε καμία λογική. Θα χάνονταν άσκοπα χρόνος: ένας κλέφτης δεν έχει τον χρόνο σύμμαχο, ιδίως όταν οι Ρωμαίοι φρουροί είναι απέξω, έστω και κοιμώμενοι²¹.

Πρώτος εισήλθε στο μνημείο ο Πέτρος και μόνο μετά από αυτόν ο Ιωάννης. Εντός του ταφικού μνημείου, αντίκρισαν το σουδάριο, το κάλυμμα, δηλαδή, της κεφαλής του νεκρού, τοποθετημένο με τάξη. Ένας κλέφτης, ποτέ δεν ταξινομεί στον τόπο του εγκλήματος. Στους παρόντες μαθητές του Χριστού, τότε υπήρξε πίστη αλλά και δωρεά της ερμηνείας της ρήσης του Κυρίου «ὅτι δεῖ αὐτὸν ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι»²². Ανακεφαλαιώνοντας, πρώτα εισήλθε η Μαρία η Μαγδαληνή, μετά οι μαθητές, χωρίς έως του σημείου αυτού, να έχουν ευαγγελισθεί υπό Αγγέλου.

Οι δύο έφυγαν, αλλά παρέμεινε η Μαρία η Μαγδαληνή, απαρηγόρητη συν τοις άλλοις και για την κλοπή του σκηνώματος, όπως νόμιζε, αλλά και ως γυναίκα²³. Κατά το Χρυσόστομο, ενισχύθηκε η πίστη της, αλλά και τιμήθηκε, αντικρίζοντας δύο ευαγγελιστές Αγγέλους, καθήμενους επί της νεκρικής λίθινης κλίνης: ο ένας στέκονταν όπου πριν η κεφαλή του Χριστού, ο έτερος εκεί όπου και οι πόδες του²⁴.

Ξαφνικά, στρέφοντας πίσω αντίκρισε τον Κύριο. Ο Χρυσόστομος υποθέτει, πως όταν εμφανίστηκε ο Κύριος, πρέπει η Μαρία να είδε την διαφορά στα μάτια των Αγγέλων²⁵. Έτσι γύρισε πίσω και στην αρχή τον θεώρησε ως τον υπεύθυνο κηπουρό, αφού ο τάφος βρισκόταν μέσα σε κήπο. Φαίνεται πως μετά την πρώτη επαφή, κοίταξε πάλι, προς τους Αγγέλους, γιατί όταν άκουσε το όνομα της, ξανάστρεψε το βλέμμα προς τον Κύριο.

²⁰ Ιω 20:4.

²¹ Ιωάννης Χρυσόστομος, *Υπόμνημα εις τὸν Ἅγιον Ἰωάννην τὸν ἀπόστολον καὶ εὐαγγελιστὴν*, PG 59, 465.

²² Ιω 20:9.

²³ «Περίπαθές πως τὸ γυναικεῖον γένος καὶ πρὸς οἶκτον ἐπιρρεπέστερον», Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Υπόμνημα εις τὸν Ἅγιον Ἰωάννην τὸν ἀπόστολον καὶ εὐαγγελιστὴν*, PG 59, 467.

²⁴ «ὡς οὖν ἔκλαιε, παρέκυψεν εἰς τὸ μνημεῖον καὶ θεωρεῖ δύο ἀγγέλους ἐν λευκοῖς καθεζομένους, ἕνα πρὸς τὴ κεφαλὴ καὶ ἕνα πρὸς τοῖς ποσίν, ὅπου ἔκειτο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ», Ιω 20:12.

²⁵ «ἄφνω φανεῖς ὁ Χριστὸς ὀπισθεν αὐτῆς ἐκπλήξαι τοὺς ἀγγέλους, κάκεινους θεασαμένους τὸν Δεσπότην, καὶ τῷ σχήματι, καὶ τῷ βλέμματι, καὶ τῷ κινήματι εὐθέως ἐμφῆναι, ὅτι τὸν Κύριον εἶδον», Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Υπόμνημα εις τὸν Ἅγιον Ἰωάννην τὸν ἀπόστολον καὶ εὐαγγελιστὴν*, PG 59, 468.

Εικόνα 4 Ο «Λίθος» κατά τον Ιωάννη, με εμφάνη την επίδραση της ερμηνείας Ι. Χρυσοστόμου (βλ. παρ. 25), τοιχογραφία Μονής Decani, 1335-1350 μ.Χ.

Ο Χριστός δεν άφησε τη Μαγδαληνή να τον αγγίξει, αφού δεν είχε ακόμα ανέβη προς τον Πατέρα. Αν κατά την διάρκεια του πένθους οι αρχαίοι δέχονταν ότι μολύνονταν ο έχων επαφή με τον νεκρό²⁶, ακόμα και οι Θεοί, πολύ περισσότερο δεν επιτρέπονταν η επαφή με το αναστημένο σώμα²⁷. Με βάση τον Ιωάννη, δύναται να κατανοηθεί η αναφορά του Ματθαίου, πως η Μαγδαληνή και η έτερη Μαρία, πορευόμενες προς αναστάσιμη αναγγελία στους μαθητές (στον Μάρκο δι' Αγγέλου με αναφορά στον Πέτρο²⁸), είδαν τον Κύριο, που μήνυσε συνάντηση στη Γαλιλαία.²⁹

²⁶ Στ. Οικονόμου, «Η Εκφορά και η Ταφή» στο Ν. Χρ. Σταμπολίδης κ.α., *Επέκεινα. Ο Θάνατος και η μεταθανάτια Ζωή στην Αρχαία Ελλάδα* (Αθήνα: Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, 2014), 79-80. **Βλ. και** «λήψεται ύσσωπον και βάψει εις τὸ ὕδωρ ἀνήρ καθαρὸς, καὶ περιόρνανεῖ ἐπὶ τὸν οἶκον καὶ ἐπὶ τὰ σκευὴ καὶ ἐπὶ τὰς ψυχὰς, ὅσοι ἀν ὧσιν ἐκεῖ, καὶ ἐπὶ τὸν ἡμμένον τοῦ ὀστέου τοῦ ἀνθρώπινου ἢ τοῦ τραυματίου ἢ τοῦ τεθνηκότος ἢ τοῦ μνήματος· καὶ περιόρνανεῖ ὁ καθαρὸς ἐπὶ τὸν ἀκάθαρτον ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ καὶ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ, καὶ ἀφαγνισθήσεται τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ καὶ πλυνεῖ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ καὶ λούσεται ὕδατι καὶ ἀκάθαρτος ἔσται ἕως ἑσπέρας», Αρ 19:18-19.

²⁷ Ιω 20:17. **Βλ. και** Εὐριπίδης, *Ἰππόλυτος*, 1437-1439.

²⁸ Μρ 16:17.

²⁹ Μτ 28:9-10.

Εικόνα 5 Ο "Λίθος" και το «Μή μου ἄπτου», τοιχογραφία Ι. Μ. Gracanica, 1313-1314 μ.Χ.

Πρέπει εδώ να τονίσουμε, πως το Κατά Μάρκον παρουσιάζει ένα πρόβλημα ακεραιότητας του κειμένου του. Σε πολλά χειρόγραφα, ολοκληρώνεται στον στίχο 8. Σε αρκετά τέτοια χειρόγραφα υπάρχει διαφορετική κατακλείδα ως εξής: «Πάντα δὲ τὰ παρηγγελμένα τοῖς περὶ τὸν Πέτρον συντόμως ἐξηγγειλαν. Μετὰ δὲ ταῦτα καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ ἀνατολῆς καὶ ἄχρι δύσεως ἐξαπέστειλεν δι' αὐτῶν τὸ ἱερόν καὶ ἄφθαρτον κήρυγμα τῆς αἰωνίου σωτηρίας, ἀμήν!». Αυτό, ίσως, θα μπορούσε να δώσει μια επιπλέον εξήγηση, γιατί σε εικόνες της βυζαντινῆς εικόνας της Αναστάσεως / Εἰς Ἄδου Καθόδου, ὁ Χριστὸς ἔχει φορὰ ἄλλοτε πρὸς τὴν Ἀνατολή καὶ ἄλλοτε πρὸς τὴν Δύση (δεξιόστροφα καὶ αριστερόστροφα)³⁰. Ἡ κριτικὴ ἐκδοσὴ τῆς Καινῆς Διαθήκης τῶν Nestle–Aland θεωρεῖ τόσο κατακλείδα αὐτή, ὅσο καὶ τοὺς στίχους 9 ἕως 20 πρόσθετους. Εντούτοις μαρτυροῦνται σε πολλοὺς κώδικες καὶ ἤδη ἀπὸ τὸν Β΄ αἰῶνα, ἔχουμε μαρτυρίες καὶ γιὰ τὶς δύο παραλλαγές - παραδόσεις.

³⁰ Πρβλ. «ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι πορευθεῖς ἐκήρυξεν», Α΄ Πε 3:19.